

nek ritmusát is érdemes megtörni azzal, hogy egy-egy tengelytávolságot rendhagyó módon megnövelünk, vagy egy-egy állványt teljes egészében elhagyunk. A kihasználatlanul maradó területre növények, vagy ha a forgalom megköveteli ülőbútorok kerülhetnek.

AZ ENTERIÖR KOMPOZÍCIÓJÁNAK ÉPÍTÉSZETI-TÉRBELI MEGJELENÉSE

A könyvtári belső tér értékét két veszély fenyegeti. Az egyik a rendnek, rendszerezettségnek túlhajszolása. Erre a könyvtárosok egy része és az építészek egy része is hajlamos. Ha ez a két hajlam egymást erősítően találkozik össze, akkor katonai díszszemlék lélektelen fegyelme kísérthet meg bennünket a kész térbe lépve. Kétségtelen előnye lehet ennek, hogy mindent okosan és gyorsan meg fogunk találni benne, és pánikszerű gyorsasággal fogunk elmerülni a keresett könyv lapjaiba.

A másik veszély természetesen ennek az ellenkezője, a megoldások túlbonyolítása, a feladatok túlrészletezése. Amire ismét hajlamosak lehetnek a könyvtárosok is, és a szabványosított építészet monotóniája elől menekülő tervezők is. Az így formált térben az a veszély fenyeget, hogy a könyvek felállításának rendjét – abc, szakszám, sorszám, szerző, tárgy szó stb. – a gyakorlatlan látogató nem képes követni, de a gyakorlott sem tájékozódik zavartalanul.

Természetesen meg kell találni azokat a középutakat, amelyekben a terek tagoltsága gazdagítja a térélményt, és segíti a tájékozódást, amely zsúfoltan sem nyüzsgő, de kisforgalomban sem élettelen, amelybe nemcsak a másik ember hozhat otthonosságot, s amelyben a másik ember sem hat zavaróan.

Szakszervezeti könyvtárak vidéken 1971–1974

MÓNUS Imre

A dolgozat minden fogyatékosága abból ered, hogy kénytelen csak a statisztikákból kiindulni, és nem hanyagolhat el egyetlen tényezőt sem, mert ezáltal a másikká értelmetlenek maradnak. Kétségtelen, hogy ez a statisztikai szemlélet emeli a tényhatást, minden megállapítás előtt ott vannak a bizonyító erejű számoszlopok és sorok, de ugyanezekből nehézkessé is teszi a követést.

A tanulmány nem lezárni, sokkal inkább elindítani kívánja a kutatást, a föltárást. Látni fogja majd az olvasó, hogy csak érzékelteti az írás a jelenségeket, de a területi korlátok miatt azokat valós mélységükig nem tárhatja föl. Ez a későbbi munkákra vár. Számos szakaszt nem lehetett lezárni éppen ezért, mert nincsenek az összefüggések kellő-

en kimunkálva, így további elemzésekre, vizsgálódásokra van szükség. Annyi bizonyos viszont, hogy számos olyan probléma került elő, amelyek eddig nem voltak ismertek, sok olyan, amelyet félreismertünk, és vannak olyanok, amelyek most sürgetik a megoldást, a normák megváltoztatását. Erre céloz az a néhány javaslat, melyek az írásban olvashatók.

A szerző köszönetet mond azoknak a kollégáknak, akik többlet-adatokkal járultak hozzá a tanulmány megírásához.

A SZAKSZERVEZETI KÖNYVTÁRI HÁLÓZAT

„A szakszervezeti könyvtárak vidéken megyénként alkotnak könyvtári hálózatot.” (Szervezeti Szabályzat)

Ez a most annyira egyértelmű megállapítás nem volt mindig az. A 60-as évek derekán szűnt meg a postás, az építő és a közlekedési hálózat, és mára csak a vasutas maradt önálló. Az utóbbi időkben szerveződött újjá a VOLÁN könyvtárai révén egy új ellátási rendszer, beépülve a megyei hálózatba.

Az SzMT központi könyvtár az egész megye hálózati feladatát ellátja szakmaközi jelleggel.

Ez a szakmaköziség sok nehézséget okoz. A sokszektorúság színezi-gazdagítja a munkát, de nehézségeit is jelenti, hisz minden szakma „sajátos” jellegű, a maga szerepéhez igazítja a központi gondolatot.

A vidéken lévő könyvtárak másik számottevő gondja a távolság. Van könyvtár, amely a szomszédos épületben van, de akad, amely 80–120 km-re fekszik. A sokasodó gépkocsik segítenek majd az ellátásban, a gondozásban, de nem oldanak meg mindent, hisz a kapcsolat egyoldalú marad.

AZ ELLÁTANDÓ DOLGOZÓK SZÁMA

Az, hogy egy megyében a szakszervezeti hálózatnak hány dolgozót kell ellátnia, több dolog függvénye: mekkora a terület, az üzemek, munkahelyek szóródása, azok nagysága. Nem közömbös a jelenlévő szakmák összetétele. Győr megyében a dolgozó létszám 144 ezer, és ebből a hálózat ellát 89 ezret, míg a 113 ezer dolgozót foglalkoztató Szabolcsban 41,7 ezret képes a hálózat befogadni, ami az összesnek 61,5 illetve 36,6%-a. Semmiféle számítás nincsen arra nézve, hogy mekkora az optimális ellátottság, a teljes pedig kizárt. Az ellátottság még attól is függ, hogy hány és milyen nagyságrendű könyvtár végez szolgáltatást a lakosság számára is. Pest megyében 140,8 ezer a könyvtárakat igénybevevő létszám, de ebből mindössze 96,3 ezer azoknak a száma, akik könyvtárral ellátott munkahelyen dolgoznak, a többi a lakosság részvétele. Ugyanezért magas Borsod és Fejér megye mutatószáma is.

Az országos átlag 1974-ben 63,5%, ami vagy maga az optimum, vagy nagyon közel áll hozzá. Érdekes, hogy az országos átlag alatti megyékből Baranya, Komárom és Győr ipa-

ri és részben mezőgazdasági, a többi erősen mezőgazdasági jellegű megye.

A szakszervezeti könyvtáraknak le kell mondani arról, hogy – szakmaközi szinten – ellássanak minden dolgozót, még akkor is, ha az irányító szervek némelyikének van ilyen „illúziója”. Néhány ágazatban ugyanis magas a létszám, de annyira szétaprózott, hogy elláthatatlanok (pedagógus, közalkalmazott, kereskedelmi, mezőgazdasági stb.).

Az ellátottság fokozására megoldásként kínálkozik a könyvtárak szaporítása. Ezzel javul ugyan az ellátottság, de romlik az ellátás, a gondozás. A szétszórt településeken élők és dolgozók ellátására kézenfekvő a lakóhelyi könyvtárak igénybevétele. Ennek megszerzésére a helyi szakmaközi bizottság sokat tehet.

KÖNYVTÁRTIPUSOK

Az Alapelvek megjelenése óta a könyvtárak száma országosan háromszázzal csökkent, miközben Budapesten százzal nőtt. Az összes könyvtár 66%-a vidéken volt. Az apadással nőtt a megmaradtakban a munka színvonala.

Tanulságos a könyvtárak számának változása

könyvtártípus	1971		1974	
központi könyvtár	18	0,6%	19	0,9%
körzeti könyvtár	24	0,9%	23	1,1%
önálló könyvtár	186	7,9%	157	9,5%
letét I.	298	12,6%	337	16,7%
letét II.	1 841	78,0%	1 433	71,8%
	2 367	100,0%	1 969	100,0%

Csökkenett az önálló könyvtárak száma, de nőtt arányuk és megemelkedett az erősebb letétek száma. Sok esetben az átminősítés, azaz az életképtelen önálló könyvtárakból letéti könyvtárak lettek illetve az erős letéteket önállókká léptették elő. A letét II-ből sokat fől számoltak, illetve előbbre soroltak. A táblázat viszonyszámai azt is jelzik, hogy a folyamat nem zárult le, a tendencia még hat.

Az Alapelvek hatását jól le lehet mérni a letéti könyvtárak 1971. évi adatain, az előző évhez mérten. Ezek szerint egy évvel korábban a letétek száma 2952 volt, ez 2139-re csökkent Budapesttel együtt. A viszonylag nagy csökkenés mutatja, hogy a hálózati központok azonnal nekiláttak a satnya könyvtárak megszüntetéséhez, a jók megerősítéséhez. Ez a tendencia akkor is érvényes ha az egyes megyéket külön-külön vizsgáljuk. Kivételesen nélkül ez az elv érvényesül.

Érdeemes fölfigyelni arra a néhány számra, amely azt jelzi, hogy mennyire apad vidéken a „vidéken” lévő könyvtárak száma: 1971-ben 613, 1972-ben 584, 1973-ban 549 és 1974-ben 554 volt. Több községben, az ott működő kisüzemekben még mindig találunk önálló könyvtárat is. Ezeknek a megfelelő típusba való átsorolására még nem volt lehetőség. A „vidék” vidéken nehéz helyzetet teremt. Néhány megyében így fest arányuk az összes könyvtár százalékában: Hevesben 33,0, Komáromban 32,4, Nógrádban 36,0,

Pest-ben 38,6, Tolnában 56,5, és Zalában 35,7%. Könnyű belátni, hogy ezeket mindenféle módszertani ellátásban úgy részesíteni, ahogy az elvárható lenne – miközben rendszeresen új és jó állományt is kapnak – lehetetlen. Javul majd valamit a helyzet a hálózati központok gépkocsival való ellátásával, de megnyugtatóan ezzel sem oldódik meg a kérdés.

A letét II-es könyvtárak

Van az adatszolgáltatásban egy olyan kérdés, amelyben kétségtelenül érződik egy kis pejoratív íz, ez az ezer kötetten aluliság. Számuk magas:

1971 1 645 könyvtár 69,5%

1972 1 625 könyvtár 10,0%

1973 1 501 könyvtár 65,5%

1974 1 280 könyvtár 63,0%, ezekben már nem szerepelnek a fiókkönyvtárak, azok máshova kerültek a statisztikában:

E kis könyvtárakról nagyon megoszlanak a vélemények. Némelyek nem is tekintik könyvtárnak, mások olyan alapot látnak benne, ami nélkül nem létezhetne a szakszervezeti könyvtári mozgalom. Valójában semmit sem érő gyűjtemények ezek – ha nem kapnak megfelelő gondozást, évente 8–10 alkalommal vagy többször is új és jó könyveket. Ha azonban ezek a követelmények párosulnak ügyszerető könyvtárossal, jó elhelyezéssel, lehet rájuk építeni.

Az ezer kötet képes magát megsokszorozni, ha úgy gondozzák, ahogy kell. Úgy tűnik azonban, hogy a hálózati központoknak eddig jobbra csak arra futotta erejükből, hogy a könyvtárak besorolását tegyék rendbe, és a belső tartalmi kérdések várhatnak magukra.

Szólni kell arról is, hogy – bár az Alapelvek úgy intézkedik, hogy száz főn aluli üzemekben ne legyen könyvtár – mégis elég magas hányad tartozik a kis könyvtárak közé. Példának:

Győr megyében 13 az összes kvt 9,6%-a

Heves megyében 19 az összes kvt 17,4%

Pest megyében 36 az összes kvt 22,0%

Tolna megyében 23 az összes kvt 33,4%

Zala megyében 15 az összes kvt 14,6%

Ez azzal függ össze, hogy a hálózati központnak eredményt kell felmutatnia, össze kell toborozni az olvasókat, és nem lévén nagyobb munkahely, kénytelen a kicsikből pótolni. Az eredményekért folytatott küzdelem azután más oldalon szül bajokat.

A SZAKSZERVEZETI KÖNYVTÁRAK ÉS A LAKOSSÁG

A lakosság számára is kölcsönző könyvtárak száma alacsony, alapvető feladatuk nem is ez. Az utóbbi években mégis erős törekvés mutatkozik arra, hogy kapuikat megnyissák a lakosság előtt, vagy a kifejezetten ipari városokban átvegyék a teljes szolgáltatást. Ennek szép példája a dunaújvárosi, az ózdi és néhány más könyvtár. Igen helyes elv

és érdemes lenne terebélyesíteni. Az ilyen könyvtárak léte viszont lehetetlenné teszi az országos adatok értékelését, nem egyértelműek az eredmények. Másként kell értékelni Borsod és Zala vagy Fejér és Csongrád megyék adatait.

A SZAKSZERVEZETI KÖNYVTÁRAK ÁLLOMÁNYA

A könyvtártörténeti kutatások egybehangzó állítása szerint a szakszervezetek mindig nagyon bőkezűek voltak, ha könyvtárakba könyvet kellett vásárolni. A régi munkás-könyvtárak berendezéssel nem a legjobban, könyvvel azonban – a kor színvonalán és anyagi erejükhöz mérten – kiválóan voltak ellátva. A könyvvásárláshoz szükséges pénzek előteremtésében nagy lelményességről tettek tanúságot.

A felszabadulás után, a fordulat éve körül indultak meg az üzemekben a szakszervezeti könyvtárak, jórészt a régi vállalati könyvtárakra épülve. Fejlesztésük töretlen volt mintegy 1957-ig, amikor is elkezdődött összevonásuk. A hálózatok létrejöttével az állománygyarapítás is tervszerűbbé vált, aminek gazdasági, de sokkal inkább fontos kultúrpolitikai okai és eredményei születtek.

AZ ÁLLOMÁNY NAGYSÁGA KÖNYVTÁRTIPUSONKÉNT

könyvtártípus	1971		1974	
	kötet* (ezerben)	előző év%	kötet* (ezerben)	előző év%
központi**	364,3	97,5	480,2	105
körzeti**	246,3	111,0	239,4	106
önálló	1 225,3	72,5	1 815,1	127
letét I.	767,0		986,3	108
letét II.	1 096,1	151,7***	935,3	82
Összesen:	3 699,4	105,0	4 456,3	107

Megjegyzés:

**a raktárban lévő állomány december 31-én

***még együtt szerepelt a kettő

A leginkább figyelemre méltó az önálló könyvtárak állományának alakulása a négy évben, valamint az előző évhez képest és csak 1973. jelentett némi visszaesést.

A letét I. fejlődése is töretlen, és az állományalakulás is azt jelzi, hogy ezek a könyvtárak a helyükre kerültek. A letét II. esetében a könyvtárakkal együtt apad az állománya is, bár még mindig magas, és közel egyötödét adja az összesnek (az olvasókból többet ad!), ellátva ezzel a hálózat végpontján jelentkező igényeket.

AZ ÁLLOMÁNY A TULAJDONJOG SZERINT

Mivel az Alapelvekben megszabottak teljesülését is vizsgáljuk, nem mehetünk el szó nélkül az alábbi táblázat mellett:

könyvtártípus	1971		1974	
	saját állomány	letéti	saját	letéti
önálló	1178,3	47,0	1773,8	41,3
letét I.	322,4	434,5	422,2	564,7
letét II.	220,7	875,4	205,3	730,0
Összesen:	1721,4	1356,9	473,0	1335,0

Számos összefüggés – és baj – olvasható le ebből a különös összeállításból. Azt láthatjuk, hogy a letétekben a saját állomány még 1974-ben is 32,6%, ami még gyarapszik is! Ugyanakkor vannak olyan „önálló” könyvtárak, amelyek még letéti ellátásban is részesülnek. Ezeknek régen nem szabadna ilyen összekuszáltan lenniök. Az okok között olyanok vannak, hogy nem volt még elég idő tisztázni ezeket a rendetlenségeket, nem adja át a régi fenntartó új ellátásra a könyvtárat – sok helyen a tulajdonjogot! – és így tovább.

Figyelemreméltó ellentéte ezeknek az, hogy sok letét I. és nyilván még több letét II. van, amelynek saját állománya is van, sőt az I. típusnál ez még tetemesen növekszik is! Honnan ez az állomány és miért fölösleges? A könyvek eredetét tekintve nagy része olyan, amely ottmaradt a hálózatba csatoláskor, nem kellett a központnak, vagy nem bírt véle. Gyakran a „tulajdonosok” ragaszkodtak hozzá. Nagy a gyanúm, hogy a mostani gyarapodásnak az a legfőbb oka, hogy a bizományosok, üzemi könyvterjesztők által el nem adott – tán el nem adható – könyvek vándorolnak így a könyvtárakba. Hogy ez a gyakorlat mennyire hibás, azt e sorok olvasójának nem kell bizonygatni. (Bizonyosan akad példa, hogy miközben „zugpénzekből” történik az állomány „növelése”, nincsen fedezet a határozatban előírt 8 Ft kiegyenlítésére.)

A KÖNYVVEL VALÓ ELLÁTOTTSÁG

Évek sora óta úgy intézkedik minden állásfoglalás, hogy a szakszervezeti könyvtárakban annyi kötetnek kell lenni, hogy minden ott dolgozóra kettő jusson. 1970-et 100-nak véve, így alakult %-ban az egy dolgozóra jutó ellátottság: 1971 – 105,0; 1972 – 112,1, 1973 – 118,5, 1974 – 127,3. Azaz a fejlődés íve csak 1973-ban tört meg kicsit, de az ütem helyreállott. Országosan úgy áll ez a mutató, hogy egyetlen megye sincsen, ahol két kötet alatt volna az egy főre jutó állomány. Nem tudjuk azonban, hogy milyen értékűek ezek a gyűjtemények, mennyi bennük az elavult, az olvasói érdeklődés hiánya miatt a polcokon porosodó könyv.

Elemelve a kapott sorokat, ismerve a helyzetet, legyen szabad e kérdésben a jövő

számára javaslatot tenni. Kívánatosnak látszik, hogy a két kötetnyi mutatót emeljük magasabbra. Úgy kellene meghatározni a kötetszámot, hogy az megyei szinten legalább három kötet legyen, és ezen belül biztosítani, hogy minden könyvtárban ott legyen a dolgozónkénti két kötet, hiszen a mostani megyei átlag elmosza a letétekben lévő ellátatlanságot. Illetve! Egyre több észrevételt kapunk hálózatunkból, hogy az olyan könyvtárakban, ahol a dolgozók 40–45%-a már aktív olvasó, ott kevés a két kötet, és kívánatosnak látszik az olvasók számára és arányához igazítani a könyvtár nagyságát.

A forgási sebesség csappant, és alig akad megye, ahol pár tizedet javult. Ez – ez is – jelzi az állományokban meghúzódó fékező erejű könyvek jelenlétét. Itt jegyzem meg, hogy a könyvtárak félve élnek az apasztás lehetőségével.

A LETÉTEK ELLÁTÁSA

Egyetlen statisztika sem érdeklődik aziránt, hogy milyen a letétek ellátása, gondozása, nem kérdezi senki, hogy évente hány esetben és mennyi könyvet kapnak, azok összetételéről már nem is szólva. Ez minden hálózat belső ügyének látszik, bár – hitem szerint – nem az.

Nem lévén semmiféle adat, hét megye szives közlése nyomán készített adatsorokból vonjunk le következtetéseket. Meg kell jegyezni, hogy volt közülük, amely az adatszolgáltatás időszakában költözött, máshol vezetőcsere volt stb. Mégis úgy érzem, hogy a szak szervezeti könyvtárak egyik nagy problémáját tükrözik az adatok, érdemes lesz megismernedni velük.

A következő táblázat föltünteti, hogy 1974-ben a könyvtárak hány %-a kapott 0–4 esetben könyvet, a többi adatsor két évben vizsgálja a kiadás eseteinek számát, és az egy kiadásra jutó kötetszámot.

Megye	1974	1971		1974	
		eset	kötet	eset	kötet
Győr	37%	7,0	15,7	7,3	32,2
Hajdú	76%	1,6	63,5	3,0	71,6
Heves	86%	2,6	39,3	2,3	53,5
Pest	91%	1,5	94,0	1,7	138,0
Tolna	99%	3,0	—	1,0	—
Vas	63%	4,9	32,0	4,3	37,0
Zala	98%	0,5	83,0	1,6	127,0

Örvendetes, hogy a kiadás eseteinek száma a legtöbb megyénél emelkedett, de alatta marad még 1974-ben is az Alapelvekben megszabott elvárásoknak (megjegyzem, hogy Szolnok és Csongrád megyékben végzett számítások is ugyanezt igazolták). El kell gondolkodni a táblázat első oszlopán, hiszen ez azt jelzi, hogy a könyvtárak nagy többsége alig jutott új könyvhöz a vizsgált években, hisz nagyobb részük négy vagy ennél kevesebb alkalommal kapott könyvet. Az ember eltűnődik: hova lesz a központok által beszerzett könyv, ha nem jut el az olvasóhoz a letétek útján? Az egy kiadási alkalomra jutó kötet-

szám fontosabb mutató, mint sokan gondolják, főleg akkor az, ha a letéti könyvtáros válogatja azt össze a központi raktárban. A táblázat arról győz meg, hogy nőtt az egy alkalomra jutó kiadott kötetszám, de jegyezzük meg, hogy a kívánatos érték a 30–40 kötet körül ingadozik. Az ennél nagyobb átlag nem lehet jó, hiszen nem az új könyveket találja a letéti könyvtáros a polcokon. És még mennyi más tényező szenved csorbát a ritkán és nagy tömegben való kiadással!

AZ ÁLLOMÁNY ÖSSZETÉTELE

Nem áll rendelkezésre korábbi adat arra nézve, hogy milyen könyvekből tevődik össze a könyvtárak állománya. Az új statisztika adja az első megközelítően elfogadható képet.

Állománycsoport	kötet (ezer)	%
társadalomtudomány	433,0	10,4
természettudomány	118,3	2,8
műszaki irodalom	176,2	4,2
mezőgazdasági irodalom	33,8	0,8
egyéb ism. terjesztő irodalom	540,8	13,1
Összesen:	1301,9	31,3
szépirodalom	2378,2	57,0
ifjúsági irodalom	484,6	11,7
együtt:	4164,7	100,0

A nem szépirodalom részesedése tehát megközelíti az Alapelvekben előírtakat, de elmarad a tanácsi könyvtárakétól, a társadalomtudomány és a műszaki irodalom a tanácsiakkal szinte azonos. Kevés a természettudományi irodalom. Feltűnik talán, hogy alacsony az ifjúsági könyvek hányadosa. Úgy találja sok szakszervezeti könyvtáros, hogy ez iránt az állománycsoport iránt csappant az érdeklődés, aminek itt föl nem sorolható számos oka van. Figyelmet érdemlő érdeklődés ott van iránta – és ott magas – ahol területi jelleggel működik a könyvtár. A szépirodalom részesedése több mint 10%-kal magasabb a tanácsi könyvtárakénál. Ez könyvtáraink alapfunkciójából fakad.

Összefoglalva az állományról elmondottakat megállapíthatjuk, hogy az Alapelvek óta nagy előrelépés történt, javult az ellátás, de a növekvő olvasói érdeklődés sürgeti, hogy újrafogalmazzuk normáinkat. Az állomány összetétele bizonyosan nem tökéletes, a törzsanyag megléte hiányos. A letétek könyvvel való ellátása meg sem közelíti a kívánalmakat.

OLVASÓSZOLGÁLAT

Láttuk, hogy mekkora a könyvtárak potenciális olvasótábora, lássuk most a ténylegest is.

Könyvtár	1971			1974		
	olvasó (ezer)	%	olvasó/ könyvtár	olvasó (ezer)	%	olvasó/ könyvtár
központi	2,4	0,6	132	1,9	0,5	98
körzeti	8,9	2,6	372	12,7	3,3	555
önálló	107,9	29,9	580	166,3	41,7	880
letét I.	80,5	22,3	269	96,0	24,3	286
letét II.	160,4	44,6	87	120,8	30,2	84
Összes:	360,1	100,0	—	397,7	100,0	—

E táblázatból számos következtetés vonható le. Érvényesül benne az Alapelvek – és az egész magyar könyvtárpolitika – néhány fontos rendezői elve: erős könyvtárakat létrehozni, azokat lehetőség szerint jól ellátni. És ennek ellenére – vagy emellett – mégis előjön a szakszervezeti könyvtárak fő létezési formájának a letéti könyvtáraknak fontossága és azok problémái. Az olvasók nagyobb hányadát még 1974-ben is azok hozták. Kétségtelen az eltolódás az önállók felé, de valószínűleg az arányok nem változnak sokat. (A letét II-ben történt csökkenés oka még az is, hogy sok átkerült az önállók fiókjaiba!)

OLVASÓARÁNYOK

Országosan és évente így fest az olvasói arány képe:

Év	Olvasók száma	Arányuk a dolgozókhoz
1971	360 085	29,9
1972	373 563	29,5
1973	380 393	29,2
1974	397 740	27,6

Az olvasók száma kereken 10%-kal emelkedett, és ennek ellenére az arány alacsonyabb, mivel a dolgozók munkába állítása gyorsabb ütemű volt, mint a lehetséges olvasószervezés illetve a könyvtárral való ellátás. Annál is inkább figyelemre méltó ez az arány, mivel időközben nagy területi föladatokat is ellátó könyvtárak léptek be. (Érdemes lenne a kapott hányados okait részletesen föl kutatni.)

AZ OLVASÓK FOGLALKOZÁS SZERINTI MEGOSZLÁSA

A korábbi évekről készített jelentések nem azonos nomenklatúrák alapján állítottak össze, így a kapott sorok sem értékelhetők teljesen azonosan.

Olvasói csoport	1971	1972	1973	1974
	(százalékban)			
szakmunkás	31,0	32,8	35,2	40,8
segédmunkás	14,3	13,3	14,5	13,6
értelmiségi	11,5	12,4	11,1	23,6
szakmunkás tanuló	7,0	6,3	5,6	4,5
tanuló	15,7	16,5	15,8	11,6
egyéb	20,5	18,7	17,8	5,9

A munkásállományúak aránya összevontan a négy év során 52%-ról 59%-ra nőtt. A szakmunkástanulók csökkenésének oka a megerősödött intézeti könyvtárakban keresendő, viszont ezek munkájának eredménye gyarapítja a munkásállományúak olvasótáborát.

Az értelmiségi kategória viselkedése figyelemre méltó. Nemcsak az az oka a megduplázódott hányadosnak, hogy a statisztikai jelentés most másként fogja ezt föl, hanem az, hogy áramlásuk a könyvtárakba sokkal gyorsabb, számuk az üzemekben gyorsan nő, és ők a könyvek első számú „fogyasztói”. A tanulók még mindig magas arányát a területi jellegű könyvtárak együttese eredményezi.

KÖNYVTÁRI MUNKA BRIGÁDOKBAN

A szakszervezeti könyvtárak adatszolgáltatásában már évek óta rákérdezünk arra, hogy hány brigádtag olvasójuk van. Az új statisztikai jelentéssel pontosabb lett az adat is, de többet tudunk annyival is, hogy most ismerjük az olvasó tagok mellett az összes brigádtag számát is, és ebből tudjuk, hogy 1974-ben országosan 33,0%-uk lépett be a könyvtárakba. A hányados akkor is jelentős, ha az olvasóarányhoz (27,6) viszonyítjuk, de akkor imponál igazán, ha 1971-hez viszonyítjuk, mert a kapott eredmény 435%, amit az adatszolgáltatás sokkal szélesebb köre is megemel, de nagy munka is rejlik mögötte. Ennek a munkának a lényege a szakszervezeti könyvtárak alapfunkciójából fakad: olvasóvá nevelni. A brigádtagok a közösség erejével, a könyvtáros nevelőmunkája segítségével, és nem is nagyon titkolt „ráhatás” eredményeként megkedvelik a könyvtárat, a könyvet – az olvasást.

A LÁTOGATÓK SZÁMA ÉS ARÁNYA

A szakszervezeti könyvtárakban évek óta erősödik az a nézet, hogy fontosabb a látogatási átlag figyelése, mint az egy olvasóra jutó kölcsönzés. Kivált a brigádokkal való foglalkozásban kapott ez fontos szerepet.

A látogatók száma 1971 óta töretlenül emelkedik, az egy olvasóra jutó relatív érték pedig ez:

	1971	1974
önálló	7,8	7,8
letét I.	6,4	6,7
letét II.	5,5	5,5

és átlagban országosan 1971-ben 6,3, 1974-ben 6,65 volt.

Az önálló és letét I. típusú könyvtárak zömében főfoglalkozású vagy részmunkaidős könyvtárosok vannak, akiknek módjuk és lehetőségük van, akiknek kötelességük, hogy olvasóikat rendszeres könyvtárhasználatra szoktassák.

A letét II. esetében számolni kell a sok társadalmi munkás könyvtárossal, akinek idejük és módjuk kevesebb, fölkészültségük hiányosabb, így eredményeik is szerényebbek. Érdekes adatot kapunk, hogy az egyes könyvtártípusok hány %-át adták az összes látogatónak: 1974-ben: központi és körzetiek 4,8, önállók 47,4, letét I-gyek 23,5, letét II 24,3. Már korábban láttuk, hogy a kis, korszerűtlen könyvtárak visszaszorultak, most látjuk ugyanezt a látogatásoknál, bár még mindig egynegyedét fogadják az összesnek.

A KÖLCSÖNZÖTT KÖTETEK SZÁMA

Így alakult a két határévben a kölcsönzések száma:

könyvtár	1971			1974		
	ezer kötet	%	Int	ezer kötet	%	Int
központi	55,9	0,9	23,5	72,9	1,6	39,0
körzetij	261,4	4,3	29,2	326,7	4,7	25,6
önálló	2494,2	41,5	23,2	3492,8	51,2	21,0
letét I.	1382,7	23,0	17,2	1593,4	23,3	16,6
letét II.	1837,0	30,3	11,4	1311,0	19,2	10,8
Összes:	6031,2	100,0	16,7	6796,8	100,0	17,1

Számos következtetés rejlik a táblázatban.

1. A könyvtárak nagyságának csökkenésével megcsappan az olvasói érdeklődés. Ez szinte teljesen a könyvtárosok státuszával függ össze, hiszen, ahogy megyünk „felfelé”, úgy változik át a főfoglalkozású könyvtáros társadalmi munkássá. Ennek silányabb olvasószolgálat, kevesebb kölcsönzés, kevesebbet olvasó ember lesz az eredménye.

2. Több helyen írtuk már, hogy a magasabban szervezett könyvtár nagyobb munkára képes. Most is látjuk, mennyire megerősödött az önálló könyvtárak részesedése, és mennyire megcsappant a letét II-é (tudjuk már korábról, hogy a kettő között szervezeti összefüggés is van, lehet.)

3. Kiderítetlen oka lehet annak, hogy az olvasói érdeklődés mindenhol csökkent, a központi könyvtárak kivételével. Az intézés elégtelen fejlődése bajokat rejt, melyeket kutatni kellene, hiszen ez is magyarázza a látott forgási sebesség csökkenést. Állományainkban nagyobb lehetőség rejlik, mint amennyit kiaknázunk belőle.

4. A hirtelen fölfutott olvasólétszám is ludas lehet abban, hogy az intenzitás elég-telenül halad. Bizonyára sok a nem rendszeresen kölcsönző olvasó. És ezek a bajok az el-látási rendszer végpontján a legnagyobbak.

A KÖLCSÖNZÖTT KÖTETEK MEGOSZLÁSA

A teljes összevetés lehetetlen, 1974-et másként kell vizsgálni a statisztika miatt. A viszonyszámok a két határvében ezt mutatják:

állománycsoport	1971	1974
társadalomtudomány	3,9	4,8
természettudomány	2,8	3,3
műszaki irodalom	3,1	4,1
mezőgazdasági irodalom	1,3	1,7
egyéb ism. terjesztő	10,2	8,9
Összesen:	21,3	22,8
szépirodalom	57,4	66,0
ifjúsági	21,3	11,2
Együtt:	100,0	100,0

Mivel 1974-ben már külön bontásban készült a 14 éven aluliak statisztikája a fentit azzal ki kell egészíteni, és akkor az ismeretterjesztő 20,2, a szépirodalom 59,0, az ifjúsági 20,7%-ra módosul.

Már az állománynál említettük, hogy abban sok kiselejtezésre váró könyv bújik meg. Bizonyítja ezt most a forgalomban, mint az állományban volt (11,7%). Ismereteink szerint ez elsősorban a területi jelleggel működő könyvtárak miatt alakul így. A szépiroda-lom iránti érdeklődés összhangban van az állomány összetételével.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy sem az állományról, sem a forgalomról nin-csen minőségi képünk. Csak személyes észrevételként említem meg, hogy hígul a könyv-kiadás is, vele a könyvtárak állománya is, és alapos a gyanúm, hogy a nagy forgalmi emel-kedés egyik – ha nem is legnagyobb – tényezője innen ered.

Összefoglalva az olvasószolgálatról elmondottakat megállapíthatjuk, hogy az olvasók száma és aránya növekedett ugyan, de elmarad a lehetőségektől. Figyelemre méltó törek-vés az egyes rétegekkel való kiemelt törődés, de ezek körében is nagyon sok még az ol-vasótartalék.

A látogatók száma és aránya jelentős változáson ment át és ez a nagy könyvtárak-ban hozott számottevő eredményt.

A kölcsönzött kötetek száma 760 ezerrel nőtt, de alig emelkedett az egy olvasóra jutó kölcsönzés. A kiadott művek megoszlásában a nem-szépirodalom 20,7%-os részese-dése alacsony, míg magas a szépirodalomé.

Kívánatos, hogy a könyvtárak a mennyiségi mutatók mellett az eddiginél jóval töb-bet gondoljanak a minőségekre, kivált a kölcsönzőtevékenység értékelésénél.

A KÖNYVTÁROSOK

A szakszervezeti mozgalomban nagy hagyományai vannak a társadalmi munkának. Könyvtárosaink nagyobb hányada ma is ezekből kerül ki. Jegyezzük meg azonban mindjárt, hogy az eredmények zömét ma már nem ők produkálják, hanem a főhivatásúak. Számuk az elmúlt években jelentősen megnőtt, míg 1971-ben 218-an voltak, számuk 1974-re 346-ra emelkedett, és még mindig sok hiányzik az Alapelvek normáihoz mérten. Egy megyét kivéve mindenütt nőtt a létszám, bár az összesben az arányok még nem kielégítőek.

A tiszteletdíjasok száma és aránya is nőtt, de elmarad az országos részesedés mögött. Ezek között természetesen sok van, aki társadalmi munkából lépett elő, és élvez némi anyagi juttatást a mozgalomtól. A társadalmi munkások száma és aránya jóval magasabb az országosnál. Számuk is megnőtt, hiszen most kiléptek az ismeretlenségből – az új statisztika miatt – az önálló könyvtárak társadalmi munkás segítői.

Az iskolai végzettség tekintetében könyvtárosaink helyzete nem a legjobb. Egyetemet, főiskolát csak 11,3%, középiskolát 59,1%, nyolc általános 27,8% végzett, és akad 1,8%, akinek még ennyi sincsen. Ez utóbbira alighanem nincsen mentség, de alig akad az előző kategóriára nézve is.

A szakmai képzés tekintetében még gyatrább a helyzet, és sok éves tapasztalat alapján állapíthatjuk, nem is fog sokat javulni. 1971 óta mindössze a középfokú végzettségűek aránya javult 3%-ot, a többi vagy áll vagy romlott.

Egyetemi szakvégzettsége volt 1974-ben 1,7%-nak, középfokú 8,1%-nak, alacsony 40,6%-nak, míg szakképzés nélküli 49,6%.

Az SZMT-könyvtárak és tájiskolák számos tanfolyamot szerveztek, de a kétszerese sem lenne elegendő a mérhetetlen fluktuáció miatt. A tanfolyam szervezése sok energiát köt le, de igazi, végleges eredményt alig hoz.

Aggasztónak ítéljük a középfokot végzettek alacsony számát. Gondoljuk meg, hogy központi, körzeti és önálló könyvtár összesen 199 van, és erre 227 középfokú képesítésű könyvtáros van. Mivel a nagy könyvtárakban általában 1–6 fő van, elgondolható, hogy hány olyan könyvtár létezik, ahol ilyen végzettségű helyett alacsony képesítésű vagy még ilyennel sem rendelkező dolgozik. Vegyük ehhez hozzá, hogy számos letét I. típusban is középfokú végzettségű dolgozik. A könyvtárosképzés elképesztően alacsony voltát jelzi ez a helyzet is.

Összefoglalva a könyvtárosokról elmondottakat megállapíthatjuk, hogy bár számuk gyarapodott, még messze elmarad a kívánalmaktól. Fokozni kell a tiszteletdíjasok számát, és minden erővel biztosítani, hogy az iskolai végzettség ne lehessen a középiskola alatt, az alacsony szakmai végzettség pedig követelmény legyen.

GAZDASÁGI ALAPOK

Az Alapelvek egyik fontos célkitűzése volt, hogy iparkodjon olyan normákat megállapítani, amelyek segítségével a könyvtárak és fenntartóik képesek hosszabb távra is meg-

tervezni egy könyvtár jövőjét. Mivel azonban a könyvtárak a legkülönbébb fenntartók irányítása alatt működnek, az eltérések mégis akkorák, hogy lehetetlen egybevetni az egyes megyéket, azon belül a könyvtárakat. Mondanóimat lényegében tíz megye adatai alapján írom le, bízva benne, hogy ezek annyira jellemzőek, hogy érvényesek a többire is. Az önálló könyvtárakról semmilyen adat sincsen, mivel a begyűjtöttek alkalmazlanok a következtetések levonására.

Az SZMT könyvtárak költségszerkezetére az a jellemző, hogy átlag 42%-ot fordítanak bérjellegű kiadásra, de ezen belül pl. két határérték Baranya megye, ahol ez a hányados csak 22,4 míg Nógrádban 56%-os volt.

A könyvbeszerzésre fordított összeg nagyot nőtt, de az összes költségek %-ában mindössze 10%-ot! Megint nagyok a szélsőségek: Baranyában 23%-a, Győr megyében 40%-a volt az összköltségnek a beszerzésre fordított hányad. Az egyéb (összes többi) költség megoszlása nem rejt semmiféle törvényszerűséget, és sok mindentől függ, hogy hol mekkora összeget tesz ki. El is hanyagoljuk elemzését.

Térjünk vissza a beszerzésre fordított összegekhez. Az Alapelvek nyolc forintban állapítja meg az egy dolgozóra számított keretet 1971-es árszinten. Hol vagyunk ettől! A beszerzésre fordított összegek terén ütemes fejlődés van. Az egy dolgozóra vetített összeg mégis így alakult az évek sorrendjében: 5,45, 5,80, 6,30, 6,90 Ft, ami már jelzi a bajokat, hogy meg sem közelítették az eredmények – a növekedés dacára! – az elvárásokat.

A beszerzési keretek alacsony volta, a növekvő könyvtárak, a romló könyvminőség és a sokasodó olvasó együttes vizsgálata nehéz helyzetről árulkodik, és sürgős intézkedést követel.

HELYISÉG, BERENDEZÉS

Tudjuk, hogy a közművelődési határozat és a törvény megjelenése óta sokat javult a könyvtárak működési körülménye. Szó sincsen valami látványos robbanásról, csak a folyamat megindulásáról, és ami látszik az azért van, mert nagyon alacsony szintről indulunk el. Kitetszik ez abból is, hogy négy év alatt vidéken mindössze 42 könyvtár került önálló helyiségbe, ami az összesnek 30,1%-a. Ez a szám azt jelenti, hogy évente 20 könyvtár, ami azt, hogy megyénként évente egy. Nagyon alacsony mutató, de megindult egy folyamat, ami talán nagyobb lendületet vesz.

A berendezéssel való ellátottság sem jobb, amit nehezít még az is, hogy a kiharcolt pénzért nem mindig lehet bútort és más szükséges felszerelést venni. Így kerülnek a könyvtárakba ruhásszekrények és vitrinek szabványpolc helyett, hogy a szabadpolcra már ne is szóljunk. Ezért gyakran éveket kell várni, ha már van is helyiség.

Soroljuk ide a gépkocsit is. Ezek fontos kiegészítői a vidéki könyvtári munkának. Velük könnyebb és gyorsabb a gondozás, jobb az ellátás.

Sok mindenről nem esett szó. Pl. arról, hogy növekszik a tájékoztatási igény. Elhallgatuk, hogy könyvtáraink katalógus-helyzete silány, és a legtöbb helyen csak gyűjtik a cédulákat egy készülő katalógushoz. Szorultságból – helyesen – ezek most a városi, megyei

könyvtárakhoz kerülnek, ahol megvan a szükséges apparátus, de sem idő, sem ember nincs hozzá. A könyvtárakba járó folyóiratok föltártsága és felhasználása esetleges, a hírlapolvasók fokozatosan megszűnnek.

Sokat kellene beszélni három fontos kérdéstről. Első helyen a módszertani munkát említem, ami a legfontosabb része munkánknak, hisz ez teremt kapcsolatot, tartalmas szövetséget a hálózati központ és a tagkönyvtárak között. Mégcsak módszerei sincsenek kidolgozva, gyakorlata pedig instruktoronként változik.

Szólni kellene a propagandamunkáról. Ez alig van, ami mégis fölmutatható – tisztelet a kevés és nívós kivételnek – gyakran silány, de bizonyosan méregdrága, és nincsen arányban a várható eredménnyel a ráfordított pénz és munka.

Fontos eleme a munkának a kapcsolatrendszer, amely nélkül nincsen sem szakszervezeti, még kevésbé könyvtári munka. Ez az összeköttetés gyakran csak személyekre korlátozódik, intézmények vonatkozásában sokszor formális.

Szólni kellett volna a szakszervezeti könyvtárosi pályaképről, amely sokban eltérő a többitől, számos vonatkozásban bonyolultabb és nehezebb, eredményei mégis – éppen ezért – imponálóbbak.

Könyvtárügy a Szovjetunióban (1917–1977)

RÁCZ Ágnes

A Bibliotecsnoe sztoritel'sztvo v SzSzsZR. (1917–1977 gg.).
(Szoszt. K.I. Abramov.) Moszkva, 1977. 55 p. c. kiadvány alapján készült ismertetés.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme óta eltelt 60 év alatt más nagy-jelentőségű vívmányok mellett gyökeresen átalakult a Szovjetunióban a lakosság kulturális ellátása is. Már a szovjethatalom első éveiben nagyarányú könyvtárépítés kezdődött, 60 év alatt a lakosságnak csaknem az egészét bevonták a könyvtári ellátásba.

A lenini örökség

A szovjet könyvtári rendszer megteremtésének, a párt és a könyvtárak kapcsolatának, a könyvtárak állami szerepének első kidolgozója V. I. Lenin volt. Alapeszméinek megvalósítására épül a szovjet könyvtárügy.

A szovjet könyvtártudomány nagy munkát végzett a lenini könyvtári örökség összegyűjtése, tanulmányozása és népszerűsítése terén. E munkában legnagyobb érdeme N. K. Krupszkajanak volt, aki több könyvet, cikket szentelt a lenini eszmék terjesztésének. Krupszkaja munkáját a Lenin Könyvtár folytatta, és egy sor művet adott ki a lenini